

Co je „agent“

Terminologie a typologie tajných spolupracovníků

Petr Zeman

Říjen 2009

Tato studie vznikla v říjnu 2006 jako učební text pro studenty Fakulty sociálních studií Masarykovy university v Brně.

V následujících letech jsem ji v několika postupně upravovaných verzích tu a tam šířil v české a slovenské odborné komunitě. Zárodky studie jsou však starší – pocházejí z let 1994–1998 a 2001–2005, kdy jsem vyučoval teorii zpravodajství a v několika interních učebních textech se pokoušel vysvětlovat českou zpravodajskou terminologii.

Předložená verze pochází z října 2009. Neaktualizoval jsem ji, pouze jsem v červenci 2017 zkontroloval webové stránky, na něž odkazuje.

Klíčová slova

agent jako tajný spolupracovník; agent jako federální důstojník; agent jako policista pod krytím; vznik a historický vývoj užití těchto termínů; osoba jednající ve prospěch; rozlišení agentů podle stupně důvěry prostředí; rozlišení agentů podle účelu; pramen práv; přístupový agent; agent na pozici; walk-in; dublér; defektor; podstav; krtek; vlivový agent; rezident – oba významy; provokatér; kategorizace spolupracovníků československé StB

Shrnutí

Ve většině zemí výraz „agent“ označuje **tajného spolupracovníka** zpravodajské služby či policie. Příslušník policie či služby se zpravidla nazývá odlišně. V americké *law enforcement community* se výrazem „agent“ myslí důstojník federální agentury, jeho tajný spolupracovník se nazývá informátor. V americké výzvědné komunitě se však užívá původní evropský význam slova. Mediální prostor je zamořen smícháním obou významů termínu „agent“. Mísí se také oficiální pojmenování spolupracovníků a jejich označování v profesním žargonu. Převod některých označení z jazyka do jazyka není bez problémů. Jednotlivé typy tajných spolupracovníků je však možno kategorizovat, a to podle několika kritérií.

x x x

Získávání utajených informací od lidských zdrojů je nejstarší metodou získávání (sběru, *collection, gathering*) informací ve zpravodajské i policejní činnosti. Je to metoda nejen nejstarší, ale také ve veřejnosti nejpoblárnější; dnes se tato činnost často označuje anglickým termínem *humint*.¹

Subjekty „dodávající“ utajené informace se běžně nazývají „agenti“. Výraz *agent* však v běžném hovorovém jazyce i při použití v mediích může nést **nejméně dva odlišné významy**, které se často navzájem zaměňují. Buď jde o **příslušníka** zpravodajské služby či policejní organizace, nebo jde o **tajného spolupracovníka** takové instituce. Churaňova Encyklopedie špionáže (2000) tuto dvojí možnost krátce popisuje slovy:

„Agent - Ve zpravodajské terminologii pojem používaný (zejména v anglosaských zemích) jednak pro zaměstnance zpravodajských služeb (například agenti FBI) a jednak pro jejich externí spolupracovníky (konfidenty). V tomto druhém případě jde o osoby, které podle pokynů řídicích důstojníků plní pro zpravodajské služby úkoly informační, dokumentační, dezinformační, vlivové, v dobách válek i sabotážní a pod.“²

V tomto textu se zabývám oběma významy, ale podrobněji se věnuji významu původnějšímu, tj. agentům = tajným spolupracovníkům. Typologie a terminologie tajných spolupracovníků je velmi bohatá. Používané termíny se snažím osvětlit, a kromě českého úzu zmiňuji i jejich užití v angličtině, ruštině a němčině.

Potíže s oběma významy a pokus o etymologický a historický nástin

Slovo *agent* pochází z latinského *agens* = činný (ze slovesa *agere*). V obecném jazyce i v různých vědních a praktických oborech má řadu užití a významů.³ Většina významů – omezíme-li použití termínu *agent* na lidské bytosti a jejich interakce – má cosi společného: **agent je živá entita, která činí, jedná v zastoupení** (někoho, kdo vydal generální pokyny⁴), **je jednáním pověřena**; provádí svěřenou agendu, a to nikoli automaticky a neměnným způsobem, ale **aktivně** a autonomně a v interakci s prostředím. Agent někdy postupuje rutinně, ale má právo dle vlastní úvahy změnit postup či improvizovat.

Synonymem pro *agenta* může být např. „zástupce“, „jednatel“, „delegát“, „reprezentant“, „pověřenec“. Odtud agenti pojišťoven, cestovních kanceláří, agenti v šoubyznysu.

Tajný agent je někdo, kdo **svou činnost skrývá**; nevykonává ji zjevným způsobem. To je ovšem doména tajných služeb a tajné policie. Nejsem bohužel odborně vybaven na to, abych dokázal vystopovat, kdy přesně a s jakými významy se v hlavních evropských jazycích „tajný agent“ objevil.⁵ Nicméně ve střední Evropě byl termín *agent* nejméně od poloviny 19. století používán

¹ Předlistopadové označení znělo „agenturně-operativní činnost“.

² Churaň, M. a kol., 2000, s. 22

³ Odkazují na běžné encyklopedie a výkladové slovníky. Termín *agent* používá biologie, biochemie, chemie, lingvistika, mikroekonomie, různá právní odvětví, softwarové nauky, věda o systémech. V češtině se v některých oborech vyskytuje *agent* i jako neživotné maskulinum, femininum i neutrum (*agens*).

⁴ Anglosaské obchodní právo toho, kdo zmocňuje agenty k činnosti, nazývá *Principal*.

Viz [http://en.wikipedia.org/wiki/Principal_\(commercial_law\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Principal_(commercial_law)).

⁵ D. Radoměřský (osobní sdělení, 2006) mne upozornil na římské „*agentes in rebus*“, (poněkud tajuplné) úředníky, pověřené nejrůznějšími zodpovědnými a důvěrnými službami ve prospěch státu. „Za principátu působili v římské říši tzv. *frumentarii*, jejichž hlavní činností bylo – jak naznačuje jejich jméno – opatřovat potravu pro vojsko. Pro své slídě-

výhradně ve významu **tajný spolupracovník** (policie), u nás v češtině ⁶ zpravidla s negativními konotacemi, tj. pejorativně (byl to *konfident, donašeč, práskač* ⁷).

Tajný spolupracovník z definice *není* zaměstnancem policie nebo tajné služby. Tajný spolupracovník je „externista“ a může jím být kdokoli z jakéhokoli relevantního prostředí. Během své činnosti je tajný spolupracovník v konspirativním styku s důstojníkem tajné služby či policejní organizace,⁸ který jej coby svého agenta řídí. Spolupráce s tajnými službami je riskantní a/nebo kompromitující, a proto je důkladně konspirována. Tajní spolupracovníci se označují krycími jmény nebo kódy a jejich totožnost znají pouze jejich řídicí důstojníci a jejich nadřízení; také styk řídicích důstojníků s tajnými spolupracovníky je přísně konspirativní a často se používá tzv. neosobních způsobů spojení (adres, mrtvých schránek, radiospojení, tajnopisu apod.).

Důstojník zpravodajské služby (policie), který jako svůj „nástroj“ (*tool*) ke zjišťování informací používá tajného spolupracovníka, se nazývá **řídicí důstojník** a je zařazen v tzv. operativních složkách své služby. Je státním zaměstnancem, tj. příslušníkem ve služebním poměru. V předlistopadovém Československu se pro pracovníka služby používal úřední název *kádrový příslušník*, dnes bychom použili výraz *kmenový příslušník*.

Jak jsem již výše uvedl, přenechávám jiným, aby prozkoumali výskyt různých historických významů výrazu agent. Ještě na počátku dvacátého století se používaly a zaměňovaly oba významy. V novinách i úředních písemnostech lze nalézt použití jak ve významu „tajný spolupracovník“ (což se odrazilo i v krásném písemnictví, viz např. Joseph Conrad, *The Secret Agent*, 1907), tak ve významu „tajný policista“ (Ottův slovník naučný z té doby uvádí francouzský termín *agents de police*, označující kriminalisty).

V průběhu dvacátého století se samy tajné služby⁹ a policejní organizace v kontinentální Evropě i na britských ostrovech začaly čím dál důsledněji vyhýbat použití výrazu *agent* pro vlastní příslušníky. Příslušníci a tajní spolupracovníci začali být v interních dokumentech tajných služeb a policejních organizací terminologicky striktně ¹⁰ odlišováni. V posledních zhruba 30 letech našlo toto významové odlišení cestu i do „již-ne-pouze-interní“ odborné literatury o zpravodajství, literatury publicistické i akademické. A v posledních asi 10 letech se zjevilo i na webových stránkách

ní a různé přehmaty se však stali tak nenáviděnými, že Diocletianus na nátlak veřejného mínění tuto instituci zrušil. Ale již před rokem 319 se objevují na jejich místě *agentes in rebus*, vojensky to organizovaná korporace pověřenců pro správní záležitosti. Pole působnosti měli rozsáhlé a pracovní obor rozmanitý. Obstarávali často kurýrní službu a do provincií bývali také posíláni s důvěrnými úkoly, nejčastěji aby osobně prozkoumali tamější poměry a pak o nich informovali samého panovníka.“ (Josef Češka, *Zánik antického světa*, Vyšehrad, Praha 2000, ISBN 80-7021-386-8, s. 73.) Píše o nich i F. Dvorník (František Dvorník, *Počátky zpravodajských služeb*, Prostor, Praha 2001, ISBN 80-7260-056-7), na stranách 132, 140 a 154n. citovaného díla.

⁶ Doba národního obrození a protirakouského zaujetí!

⁷ Neoficiální, lidové a pejorativní výrazy pro tajné spolupracovníky (respektive pro policisty a zpravodajce), jako jsou *snitch, snook, joe, squeal, r Spitzel, козёл (kozjol)*, až na shora uvedenou výjimku zde neuvádíme. Byla by to příliš dlouhá přehlídka, byť plná etymologických lahůdek. Snad jen jedna pikantní zmínka – české *fízl* (podle Komárka, 2001) pochází prý z středohornoněmeckého *visel*, výrazu pro mužský pohlavní orgán.

⁸ Že řídicí důstojník při výkonu této pracovní náplně není oděn do uniformy, nýbrž ji vykonává v běžném občanském oděvu („v civilu“, anglicky *plain clothes*), je nasnadě.

⁹ V memoárech slavného českého předválečného zpravodajce Františka Moravce se píše o situaci ve 30. letech 20. století: „Sít' pozůstává ze skupiny osob, které byly získány pro spolupráci a které vykonávají podle svých možností a schopností různé úlohy. Těmto osobám se říká agenti a dělí se podle motivace, národnosti, úkolu a podobně.“ Moravec, 1977, s. 74

¹⁰ Myslím, že nikoho nepřekvapí, že nejdůkladnější třídění tajných spolupracovníků měly služby a policie totalitních zemí a služby německé.

samotných tajných služeb.

Britská kontrarozvědka Security Service (MI5) na své webové stránce definuje:

„*Covert Human Intelligence Sources* neboli „agenti“. Agenti jsou lidé schopní poskytovat utajené informace o cíli šetření. Agenti nejsou zaměstnanci MI 5.“¹¹

Ve stejném smyslu používá termín agent i britská výzvědná služba. Sami příslušníci zpravodajských služeb ve Velké Británii pro sebe používají např. výrazy *officers, employees, staffers, career staff members*. Důstojník řídící tajné spolupracovníky - agenty je *agent runner*.

V českém úzu *agent vždy* znamenal utajený spolupracovník, tj. ne-příslušník. Stejně tak je tomu v ruštině - агент (сотрудник) (*agent – sotrudnik*), kterého tajně řídí оперативный работник (*operativnyj rabotnik*). Pro československé zpravodajské služby byla ruská terminologie v letech 1948-1989 samozřejmě závazná a určující.

Německý výkladový slovník z roku 1993 zdůrazňuje, že agent není pouhým pasivním zdrojem:

„Agent je nejen pouhý spolupracovník některé tajné služby, ale taková osoba, která na pokyn tajné služby pracuje v cílovém prostředí“.¹²

I v němčině¹³ se dají nalézt rozkolísaná a vágní použití, které oba významy termínu agent směšují.¹⁴ Serióznější prameny však pod označením agent vždy rozlišují dva odlišné aktéry:

1) příslušník operativec - *r Angestellte (des Dienstes), Führungsoffizier (Agenten- und Netzfürher, Verbindungsfürher), Fallführer*, a ten řídí

2) tajného spolupracovníka – označovaného jako *r Agent, r Geheimdienstmitarbeiter, r Informant, r inoffizielle Mitarbeiter* (termín NDR), *r Vertrauensmann, V-Mann*, množné číslo *Vertrauensleuten, V-Leuten* (termíny SRN)¹⁵; nelichotivě zní v němčině *r Zuträger* (udavač), *e Zecke* (klíště), zastaralé *r Spitzel*; nejobecněji, a zejména v teoretických textech, se užívá výraz *menschliche Quellen*.

Závěr

V celé Evropě (včetně Velké Británie), v zemích bývalého Sovětského svazu a v řadě bývalých závislých území (zejména v zemích Commonwealthu) slovo „agent“ označovalo a dodnes označuje **tajného spolupracovníka** zpravodajské služby či policie. Příslušník policie či služby se zpravidla nazývá odlišně.

Vpád amerických federálů

Následující odbočka výkladu nás zavede poněkud stranou zpravodajských služeb *sensu*

¹¹ Security Service, Gathering Intelligence, <https://www.mi5.gov.uk/gathering-intelligence> a následující stránky, ověřeno 16.7.2017.

¹² Jones et alii, 1993, s. 7. Plné znění definice v originále: „Agent, nicht einfach ein Mitarbeiter eines Geheimdienstes, sondern eine Person, die im Auftrage eines Geheimdienstes in ein Zielland geschickt oder dort angeworben wird, um für den Geheimdienst zu arbeiten“.

¹³ Za rady a podstatné doplnění německé terminologie děkuji PhDr. Danielu Radoměřskému; osobní korespondence, 2006.

¹⁴ Agent – für einen Geheimdienst im In- oder Ausland mit nachrichtendienstlichen Tätigkeiten betraute Person.

¹⁵ Označení agentů nacistické Sicherheitdienst viz na konci tohoto textu.

stricto, ale je významná pro porozumění soudobého užívání termínu *agent*.

Frekvence a význam výrazu *agent* se po druhé světové válce v hovorovém a mediálním jazyce výrazně změnil. V USA v první části 20. století vznikaly a asi od 30. let sílily federální policejní orgány (organizace vynucující dodržení zákona, *law enforcement agencies*). Z nich v první řadě nutno jmenovat **Federální úřad vyšetřování** (Federal Bureau of Investigation - FBI). Hromadná média, populární čtivo a hollywoodská kinematografie začaly činnost FBI s chutí popisovat; bylo to nosné téma, nabízející možnost nekonečného vyprávění příběhů. A skrze noviny, filmy a romány postupně do světa pronikl význam výrazu *agent*, modelovaný podle pojetí FBI.

Každý řadový v terénu pracující **příslušník** FBI je zařazen do základního služebního ranku (obdoby hodnosti či titulárního označení), označeného jako **zvláštní agent - Special Agent**. Tento termín bychom mohli volněji přeložit či opsat výrazem „operativce“ nebo „detektiv“, je možno použít i termín „vyšetřovatel“ nebo obecné „důstojník“.

K vysvětlení výrazu *special agent* lze uvést:¹⁶ Special Agent je jakýkoli civilní (tj. nikoli vojenský, nýbrž *non-military rank*) **federální** kriminální (ale i ne-kriminální !) vyšetřovatel či detektiv. Zvláštní agenti jsou většinou ozbrojeni a mnozí mají pravomoc zatýkat. Téměř každá federální agentura¹⁷ má nějaký druh svých zvláštních agentů.

Použití termínu *Special Agent*¹⁸ pro důstojníky organizací vynucujících dodržení zákona (*law enforcement officers*) vychází z faktu, že tyto subjekty mají **věcně vymezenou** (*limited*) jurisdikci¹⁹, tj. smějí vynucovat pouze určité specificky vymezené části amerického zákoníku (U.S. Code).

Pokud *Special Agent* využívá a řídí své tajné **spolupracovníky**, říká jim *informants* či *informers* (informátoři). Nedávná oficiální směrnice FBI²⁰ pro ně používá termín *confidential informant*. Podobně je tomu v protidrogové DEA a v dalších amerických policejních a obdobných organizacích.

Někdy se významem rozlišuje *informant* a *informer* (to druhé je prý pejorativnější). Rapp (1989) dokonce uvádí:

¹⁶ K vysvětlení jsem využil a parafrázoval hesla z elektronické encyklopedie Wikipedia. V tomto konkrétním případě jsem přesvědčen, že uvedené definice a údaje jsou přesné. Jde o údaje na webové adrese http://en.wikipedia.org/wiki/Special_agent; poslední modifikace stránky 15.7.2017, ověřeno 16.7.2017.

¹⁷ Seznam dotyčných federálních agentur např. na výše zmíněné stránce Wikipedie; podívejte se, jejich množství vás překvapí.

¹⁸ Historka z prostředí FBI (podle Becketa, 1985) uvádí: Dlouholetý ředitel FBI J. Edgar Hoover na adjektivním označení „zvláštní“ (*special*) trval, protože jeho muže odlišovalo od řadových poldů. Naopak dallaský soudce William F. Alexander s potěšením začínal křížový výslech svědků z FBI slovy: „No, agente Jonesi, co na vás je zvláštního?“ - „Well, special agent Jones, what's so special about you?“

¹⁹ Ve Spojených státech neexistuje žádný federální vládou zmocněný „General Agent“, jenž by byl oprávněn vynucovat **všechny** zákony. To kontrastuje s *law enforcement* jednotlivých států, které mohou mít, a často mají „General Agents“ (ačkoli se jim obvykle tak neříká). Například státní policie (State Police) nebo dálniční policie (Highway Patrol) nejčastěji mají pravomoci (*authority*) vynutit veškeré státní zákony na „svém“ území. Lokální (městské - *municipal*) a okresní (zpravidla voleným šerifem řízené) policie rovněž většinou mají „generální“ pravomoci.

²⁰ The Attorney General's Guidelines Regarding the Use of Confidential Informants, květen 2002, dostupné na adrese <http://www.fas.org/irp/agency/doj/fbi/dojguidelines.pdf>. Ověřeno 16.7.2017. Na straně 2 se definuje: „*Confidential informant* or *CI* - any individual who provides useful and credible information to a agency regarding felonious criminal activities, and from whom the agency expects or intends to obtain additional useful and credible information regarding such activities in the future.“ „Důvěrný informátor (DI) je jakákoliv osoba poskytující nějaké [vládní] organizaci užitečné a důvěryhodné informace o zločinných kriminálních aktivitách, a od které [vládní] organizace očekává nebo zamýšlí získat další užitečné a důvěryhodné informace o takových aktivitách v budoucnu.“

„Mnoho lidí, včetně policistů, zaměňuje v angličtině termíny *informant* (poskytovatel informace, respondent, dotazovaná osoba) a *informer* (policejní informátor, konfident, udavač). Tato slova neoznačují totéž. *Informant* je ten, kdo poskytuje informace, ale jako svědek nebo oběť“. Znamená tedy spolupracujícího občana. „*Informer* je spolupachatel nebo společník zločinců, který poskytuje informace za peníze nebo aby si zajistil jinou výhodu, například zkrácení trestu nebo ochranu před stíháním.“²¹

V prosinci 2006 v americké *law enforcement community* opět o krok postoupila politická korektnost ve vyjadřování a tak nové směrnice ministra spravedlnosti nahradily dosavadního informanta výrazem ***confidential human source***.²²

Přejdeme-li od amerických law enforcement organizations k **výzvědné** části americké zpravodajské komunity, nutno zdůraznit, že americká výzvědná služba CIA používá výraz **agent výlučně** pro tajného spolupracovníka. Tajný spolupracovník-agent se v CIA „úředně“ označuje jako *human source*²³. Příslušník CIA se bezvýjimečně označuje – podobně jako třeba ve Velké Británii – výrazy *officer* nebo *employee* či *career staff member*, eventuálně výjimečně výrazem *operative*. Důstojník CIA, řídící tajné spolupracovníky-agenty, se nazývá *agent handler*. Závěr: ve výzvědné části americké zpravodajské komunity je význam slova agent stejný jako v Evropě.

Americký úzus je – jak vidno – **dvojitý**; záleží na tom, jestli se pohybujeme v prostředí *foreign intelligence*, nebo v prostředí služeb s vnitřní působností a v *law enforcement*; obě prostředí mají v USA vlastní „institucionální kulturu“. Obě kultury jsou navzájem izolovány výrazněji, než je tomu ve zpravodajství českém a evropském.

Jak již shora řečeno, při popularizaci FBI do médií postupně pronikl výraz *agent*, chápaný podle pojetí FBI. Nejprve zdomácněl v médiích amerických, potom se rozšířil do ostatního světa. Z USA importovaný *agent = příslušník* se „sémanticky smísil“ s evropským významem, tj. *agentem = tajným spolupracovníkem*. Tištěná i elektronická periodika celého světa oba významy z neznalosti a nedbalosti²⁴ zaměňují a používají promiscue. S tím se bohužel nedá nic dělat. Mnohdy jen z kontextu a často dosti obtížně rozpoznáme, který význam v té které krátké novinové zprávě je správný. V tomto textu termín „agent“ používám výlučně pro tajného spolupracovníka, pokud explicitně neuvedu něco jiného.

Vývoj české terminologie po roce 1990

V komunistickém Československu se termín *agent* používal v interních směrnicích²⁵ Státní bezpečnosti pro nejdůležitější typ tajného spolupracovníka (podrobněji o kategorizaci spolupracovníků StB píšou níže).

Spolupracovník Státní bezpečnosti se již záhy – v roce 1990 – stal pro širokou veřejnost

²¹ Rapp, Burt, 1989, kapitola 5.

²² The Attorney General's Guidelines Regarding the Use of Confidential Human Sources, prosinec 2006, dostupné na adrese <http://www.fas.org/irp/agency/doj/fbi/chs-guidelines.pdf>. Ověřeno 16.7.2017.

²³ Hrubou nedbalostí českých překladatelů je zaměňování *human sources* = tajných spolupracovníků s *human resources* = personálem státní instituce.

²⁴ V českých novinách se například od 90. let tvrdošijně používá např. pro kauzy spojené s bývalými příslušníky BIS výraz „agent“. Výtku však musíme adresovat novinářům celého světa; viz například v roce 2005-7 tak referoval světový tisk o americké aféře Plameová – Libby.

²⁵ Tehdy žádný zákon o zpravodajských prostředcích neexistoval.

symbolem reprezentujícím to nejhorší z minulého režimu. Podle mého soudu právě zákeřnost toho, že občana potajmu poškozoval někdo, o kom poškozovaný nevěděl, nebo k němu dokonce choval důvěru, vyvolávala a dosud vyvolává pocit hlubokého odporu. Podlost a ponížení se totiž nese někdy hůře, než přímá represe. Paradoxně, ale psychologicky pochopitelně se tak tajný spolupracovník StB stal hlavním nositelem zlého a tím, kým nutno opovrhovat, na rozdíl od těch, kteří jej řídili... Veřejnost přitom pramálo brala na vědomí fakt, že zdaleka ne každý tajný spolupracovník StB byl explicitně „zaměřen“ na své spoluobčany, a že jednotlivé složky Státní bezpečnosti se zabývaly odlišnými problematikami.

Souběžně při destrukci aparátu Státní bezpečnosti a dalších tajných služeb dřívějšího režimu vznikla potřeba výstavby zpravodajských služeb nových, sloužících demokratickému státu. Realista ví, že obejít se ve zpravodajské i policejně kriminalistické práci bez pomoci informátorů a tajných spolupracovníků je naivita, tedy že „agenti byli, jsou a budou“. Současně bylo zřejmé, že nové služby musí mít – v souladu se současnými standardy – své pracovní postupy a nástroje, včetně tajných spolupracovníků, upraveny zákonem. Výraz *agent* specificky evokoval „agenta StB“ a byl tedy ideově politicky zcela nepřijatelný. Legislativci v letech 1990-91 hledali nový termín, a nakonec bylo pro institut tajného spolupracovníka do českého právního jazyka zavedeno sousloví „**osoba jednající ve prospěch** služby“, zkratkou **OJP**; jazykově nepřiliš půvabné, pravda. Termín byl použit v zákonech o FBIS, o BIS, o VOZ, ve střešovém zákoně o zpravodajských službách (zák. č. 153/1994 Sb.), nejnověji (2005) i v zákonu o VZ.

OJP je tedy oficiální pojmenování tajného spolupracovníka zpravodajských služeb v moderní české právní úpravě. Termín OJP byl použit i v zákonu o Policii ČR, a to v období od června 1991 do prosince 2002.²⁶

Podivuhodného znovuvzkříšení se ale dostalo slovu „agent“, neboť se – ač v roce 1990 ještě zcela odpudivé – v roce 1995 dostalo dokonce do oficiálního právního jazyka.

Existuje totiž institut policejního důstojníka, který pod změněnou osobní identitou a s příslušnou legendou využívá zvláštní vyhledávací a vyšetřovací postup a proniká do zločineckého prostředí „pod krytím“. V anglosaském prostředí se tento policejní důstojník, vybavený legendou (*cover story*), nazývá *undecover*. I v České republice po roce 1992 takovíto policisté existovali; interní policejní hantýrkou se jim říkalo nelegálové. Protože podzákonné úpravy do roku 1995 neodpovídaly požadavkům právního státu, bylo nezbytné statut policistů pod krytím upravit zákonem. A tak v roce 1995 byl policista pod krytím oficiálně nazván **agentem**.²⁷ V létě roku 2002 byl pak

²⁶ Česká policie tento termín vždy cítila jako cizí a neodpovídající jejím tradicím. Osoba jednající ve prospěch byla zařazena do zákona o Policii ČR již při jeho vzniku (zák. č. 283/1991 Sb. z 21.6.1991). Jeho paragraf 34 zněl: „Operativně pátracími prostředky se pro účely tohoto zákona rozumí ... **využívání osob jednajících ve prospěch**“. Novelou č. 216/2002 Sb., platnou od 31.12.2002, byl § 34 anulován a nahrazen paragrafem § 23a „Oprávnění k používání podpůrných operativně pátracích prostředků. Policista je při předcházení trestným činům a v souvislosti s řízením o trestných činech oprávněn používat podpůrné operativně pátrací prostředky, kterými jsou ... e) **využití informátora**.“ *Osoba jednající ve prospěch* se tak z českého policejního zákona vytratila a od té doby ji nahradil tradičnější *informátor*.

²⁷ Novelizací zákona o policii č. 152/1995 Sb. s účinností od 1. 9. 1995 vznikl nový § 34b: „Použití agenta.

(1) Služba kriminální policie... jsou oprávněny při odhalování trestných činů uvedených v § 33 odst. 2 a při zjišťování jejich pachatelů a pachatelů trestných činů spáchaných ve prospěch zločinného spolčení použít agenta, a to za podmínky, že odhalování těchto trestných činů a zjišťování jejich pachatelů by jiným způsobem bylo podstatně ztíženo.“ Další odstavce postavení agenta zpřesňovaly.

institut policejního agenta vyňat ze zákona o policii a „povýšen“, totiž přesunut do trestního řádu.²⁸

V českém policejním zákoně mezi lety 1995–2002 tedy koexistovaly termíny *osoba jednající ve prospěch a agent*, každý z nich v pronikavě odlišném významu.

Původní dvojznačnost termínu *agent* se tedy od roku 1995 ještě víc zkomplikovala; mohl v češtině znamenat nikoli dva, ale **tři** odlišné významy:

- **tajný spolupracovník** zpravodajských služeb (v obecném použití = agent; v právním jazyce = OJP);
- **příslušník** amerických federálních *law enforcement agencies* (např. typu FBI);
- **policista pod krytím** (v českém trestním právu = agent-policista).

Při povrchním pohledu by se mohl druhý a třetí zde uvedený význam ztotožnit; to by ale byl omyl. Special Agent (druhý význam) je *každý* výkonný policista v civilu, pracující v terénu. Policista pod krytím (třetí význam, český „agent“; americký *undercover*) je mimořádný a velmi specializovaný případ. Elitní příslušník se za vysokého osobního rizika musí osamocen dostat do zločineckého prostředí a být tam pozitivně přijat. Je nasnadě, že takovýchto agentů-undercovers nebývá početně mnoho.

Druhy a typy agentů a dalších zdrojů

Tajné spolupracovníky (tj. agenty v prvním - a námi především zkoumaném - významu termínu, *human sources, menschliche Quellen*) je možno - a v praxi i někdy nutno - třídit do několika možných kategorií, a to podle různých kritérií či různých úhlů pohledu.

Následující část textu neaspiruje na úplný výčet všech možností a na vyčerpání veškerého možného názvosloví; je jen jeho předběžným přehledem. Některé typy a druhy tajných spolupracovníků jsou svázány s konkrétním historickým rámcem (diktatury, období studené války atp.), jiné lze nalézt „napříč režimy“.

Než uvedu terminologické příklady z různých zemí, služeb a historických období, předesílám tato upozornění: Zpravodajská terminologie sestává z různých jazykových rovin. Jedna rovina je jazyk zákonů, direktiv a směrnic, jiná rovina je interní svět služby a jeho mluvená komunikace. Kodifikované definice často nejsou k dispozici. Ani v rámci jedné země nenalezneme terminologii závazně platící pro různé služby. Je běžné, že úřední terminologie uvnitř tajných služeb se přiklání spíše k obecným, záměrně ne-exaktním a ne-taxativním vymezením a k eufemistickým pojmenováním,²⁹ a že bohaté členění agentů „na druhy a typy“ je spíše doménou historiků, publicistů a sestavovatelů různých špionážních slovníků a encyklopedií. Rozkolísané významy a vágně definované termíny přirozeně vedou k nepochopení a k problémům při překladu z jazyka do jazyka. Níže uvedené termíny k sobě seřazeny prostě nejsou „navzájem symetrická“ synonyma.

²⁸ Novelou č. 226/2002 zákona č. 141/1961 Sb., tj. Trestního řádu, ze 30.6.2002, byl vytvořen nový § 158e, který zní: „Použití agenta. (1) Je-li vedeno trestní řízení pro zvlášť závažný úmyslný trestný čin, pro trestný čin spáchaný ve prospěch zločinného spolčení nebo pro jiný úmyslný trestný čin, k jehož stíhání zavazuje vyhlášená mezinárodní smlouva, kterou je Česká republika vázána, je policejní orgán, pokud jím je útvar Policie České republiky, oprávněn použít agenta.“

²⁹ Oblíben je „prostý“ zdroj, pramen, source, e Quelle, r Informant, источник (istočnik).

Třídění prvé

Jedním z úhlů pohledu je možné rozlišení podle toho, jaké je agentovo postavení vzhledem k tomu, o čem referuje a co má zjišťovat (je „uvnitř prostředí“ nebo „na jeho okraji“?). Přesněji řečeno podle **intenzity důvěry**, jež k tajnému spolupracovníku chovají samy **cíle pozorování**.

Z tohoto pohledu se tajní spolupracovníci dají rozlišit na:

1) „nižší“, „méně významné“ tajné spolupracovníky, kteří zpravidla **nemají** důvěru tzv. zájmového prostředí,³⁰ přitom ale konspirativním způsobem poskytují tajné službě či policii jisté užitečné informace, jež získávají spíše pasivním pozorováním; tyto informace z povahy věci bývají spíše doplňkové či méně klíčové;

2) „vyšší“, „plně prověřené“ tajné spolupracovníky, kteří **požívají** důvěru zájmového prostředí a kteří tajné službě či policii organizovaně, konspirativně, **pravidelně** a někdy dlouhodobě předávají vyžádané a **aktivně** získané závažné informace a také plní zadané **úkoly**.

Prvý shora uvedený typ tajného spolupracovníka – pokud styk s ním je víceméně pravidelný - se může nazvat **informátor** nebo **důvěrník**; je-li jen příležitostným poskytovatelem okrajových informací, může být zván třeba **kontakt**³¹ nebo **styk**.

Druhý typ shora vymezený typ tajného spolupracovníka se označuje jako **agent sensu stricto**, **osoba** vskutku **jednající ve prospěch** služby. Jinými slovy: agent, který přijímá úkoly a vykonává svou činnost pravidelně, je jakýmsi „pravým agentem“.

Na tomto místě je záhodno zdůraznit, že ne každý lidský zdroj - pomáhající subjekt může být nazván tajným spolupracovníkem. Graficky by se dala věc znázornit jako průnik elips:

Obrázek 1. Vztahy pojmů „lidské zdroje“ a „agenti“.

Součástí velké množiny pomáhajících subjektů – lidských zdrojů je podmnožina vědomých informátorů a její podmnožinou jsou agenti *sensu stricto*.

V praxi existují případy, kdy jistá osoba může znát důležité informace a vyzvídající operativce nebo i agent-spolupracovník se s danou osobou pod vhodnou legendou setká. Opatrným rozhovorem – vyzvídáním od osoby informace získá, aniž si zpovídaná osoba je vědoma jeho skutečného

³⁰ „Zájmové prostředí“ znamená tu skupinu lidí, o níž podávají zprávy.

³¹ Tak se stává, že výraz *kontakt*, který má význam „spolupracující subjekt“ a současně význam „setkání“, se může (v ústním projevu) objevit v prohlášení: „Byl jsem na kontaktu s kontaktem“.

postavení a zájmu. To je **neuvědomělý zdroj** (*unwitting source*; něm. *e Kontaktperson*³²). V těchto případech se však většinou získávají pouze informace okrajové, či prvotní nebo doplňující. Uvedený příklad se z definice tajného spolupracovníka (agenta) samozřejmě zcela vymyká a zmiňuji jej jen pro úplnost.

Třídění druhé

Z jiného úhlu pohledu lze tajné spolupracovníky rozlišit podle toho, **čím** svému „sponzorovi“ přispívají, jaké jsou věcné obsahy jimi dodávaných informací. Jinými slovy, zda konkrétní agenti dodávají „cílovou informaci“, nebo „pouze“ nějakou formou pomáhají zpravodajské službě přiblížit se prostředí a cíli. Ještě jinak řečeno: agenti se třídí podle jejich účelu.

Základním, ústředním a kýženým typem agenta je ten, který poskytuje **cílové informace**, tj. odpovědi na otázky zajímaví tajnou službu a její zákazníky. Kupodivu v řadě jazyků chybí specifické pojmenování takového **informačního agenta**. Moravcova předválečná čs. zpravodajská služba proň užívala termín (přímý) **pramen zpráv**. V angličtině se někdy vyskytuje *collection agent*, poněkud neurčitě též *intelligence agent*. Je-li zdroj „usazen“ přímo v zájmovém prostředí nebo jemu nablízku a své postavení v něm si udržuje, je to *agent-in-place* (též *in-place source*), v němčině *die Innenquelle*,³³ v češtině navrhuji překládat termínem **agent na místě**; obsahově blízko mu je termín používaný kdysi StB – **poziční agent**.

Tajné služby však kromě informačních agentů hojně využívají různé spolupracovníky **pomocné, podpůrné** (*support agents, utility agents*), kteří službě zprostředkují např. různé pomůcky, spojení, prostory (byty a domy), přístupy k někomu, seznámení s někým atd. Pro izraelskou zahraniční službu plní tyto úkoly vybraní členové židovských diaspor ve světě, v žargonu Mossadu nazývaní *sajanim* (jedn. číslo *sajan*); řídí je operativní důstojníci – *kacové* (jednotné číslo hebrejsky *kaca*).

Důležitý druh pomocného agenta je **přístupový agent** (*access agent*; агент посредник (*agent posrednik*)), který tajné službě umožňuje blíže se seznámit s prostředím, zejména pak s vytipovanou osobou, například potenciálním (tj. budoucím) informačním agentem. Přístupový agent může být vrátný, který má ode všeho klíče, nebo třeba šarmantní hrabě, který se zná ve společnosti s každým.

Agent, který umí odhadnout potenciální spolupracovníky a navrhnout je tajné službě k získání, je agent **tipař**³⁴ (*agent spotter, contact agent, talent scouter*; *r Tipper*; агент наводчик (*agent navódkik*)), a ten, který je schopen vytipované získat ke spolupráci (zverbovat), je agent **verbíř** (*agent recruiter*; агент вербовщик (*agent verbóvčik*)). Osoba, která tajné službě zprostředkuje údaje z utajovaných evidencí a databází, a tím pomůže identifikovat a blíže tzv. „ustanovit“ zájmovou osobu, je agent ustanovkář (агент установщик (*agent ustanóvčik*)). Pomocný agent, který vlastní nebo obstarává konspirační byt nebo dům, je **držitel propůjčeného bytu** nebo domu (*safe house keeper*; агент содержатель квартиры (*agent soděržátěl kvartiry*)).

³² Jemand, der unwissentlich in Verbindung zu einem Agenten steht und dessen Kenntnisse von dem Agenten abgeschöpft werden.

³³ Ein V-Mann oder Informant innerhalb der Organisation, die beobachtet wird.

³⁴ StB tvrdošíjně - v rozporu s etymologií slova - psala „typař“.

Poslouží-li agent tajné službě pouze poskytnutím své adresy pro doručování zpráv, je to **držitel krycí adresy** (přibližně *accommodation address*; агент-адресат, содержатель конспиративного адреса (*soděržátěl konspirativnovo ádresa*)). Za určitých okolností může agent, zaměstnaný na běžně přístupném místě, zajišťovat předávání zpráv oběma směry - to je **konspirační přepážka**, též **adresa**, též **živá schránka** (*live letter box*; *lebender Briefkasten*); je-li aktivním doručovatelem či převozcem zpráv, je to *agent kurýr*, *spojka* (*agent courier*; *r Kurier*; агент курьер, связник (*agent kurjer, svjaznik*)).

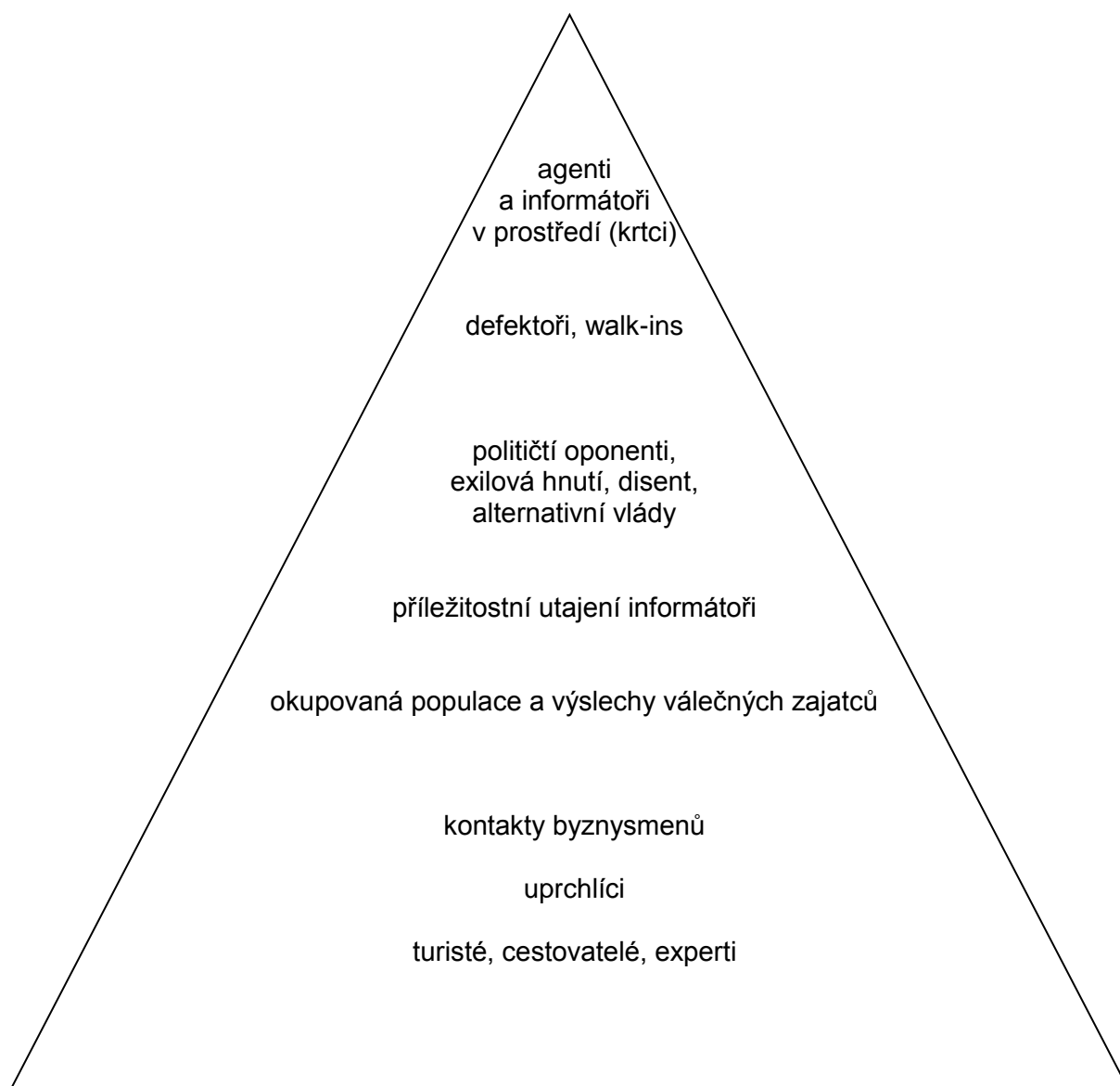
Agent provádějící neznámým terénem je agent **průvodce** (агент проводник (*agent provódcik*)). Přes hranici utajeně převádí **agent převaděč** (агент переправщик (*pereprávsčik*)).

Z padesátých let je znám termín **agent chodec** (маршрутник (*maršrútnik*)) pro příslušníky protikomunistického odboje, kteří přecházeli zelenou hranici a tvořili spojení mezi domácím podzemím a emigrací, resp. západními zpravodajskými službami.

Třídění z třetího aspektu

Třetím úhlem pohledu může být **význam** a **početnost** jednotlivých lidských zdrojů. V českém jazykovém úzu výraz *agent* navozuje představu vztahu něčeho nejen dokonale a hluboce konspirovaného a jaksi fatálně určeného, ale i emočně negativně zatíženého. Anglické zastřešující pojmenování *human sources* mnohem věrněji odráží reálný stav humintu, tj. zpravodajského sběru informací od lidí jako činnosti, která se neomezuje výhradně na agenty *sensu stricto*. Zpravodajské služby získávají množství informací od zdrojů, jež bychom jako agenty mohli označit jen stěží. Nejlépe to ilustruje následující obrázek, který jsem převzal z Hermana (1996).³⁵ Zobrazená pyramida využitelných lidských zdrojů se tématicky vztahuje na politické či militární zpravodajství o cizích zemích.

³⁵ Herman, M., 1996, pp. 61-66.

Obrázek 2. Pyramida humintu, znázorňující vztah citlivosti, významu a početnosti zdrojů (Herman 1996, str. 63).

Délka úsečky na vodorovné ose znamená frekvenci případů daného typu zdroje, na svislé ose pak znamená význam a senzitivitu zdroje.

Široká základna pyramidy znázorňuje, že o cizí obtížně dostupné zemi je například možno získat užitečné informace z výpovědí mnoha turistů a obchodníků. Každá z nich však bude jen dílčím a nikterak převratným dílkem do mozaiky potřebných informací. Takové zdroje jen stěží můžeme nazývat agenty a jejich vytěžení – i když probíhá diskrétně – nemusí být nijak zvlášť utajeno; jsou však početné.

Zcela opačným případem je umístění nebo získání agenta na cílové pozici – třeba v ústředí protivníkovy zpravodajské služby, politbyra nebo vedení teroristické organizace. Takový „zásah“ se zpravodajské službě může zdařit jen po dlouhé přípravě a za zvláštních okolností – prostě zřídka. Význam a z něho plynoucí ochrana takového špičkového zdroje jsou mimořádné; početnost tako-

vých případů je malá.

Rekapitulace typů agentů

Až dosud uvedené trojí třídění lze rekapitulovat formou shrnující tabulky 1.

Druhy a typy agentů a dalších lidských zdrojů			
kritérium	rozliší se jím		
hloubka vztahu agenta k prostředí – stupeň důvěry	pasivnější spolupracovníci bez důvěry zájmového prostředí – informátor, důvěrník, kontakt, styk	aktivní, pravidelní, prověřeni spolupracovníci – agent sensu stricto, osoba jednající ve prospěch služby	
druh poskytované informace a služby	pomocní, podpůrní agenti např. přístupový agent tipař, verbíř, ustanovkář držitel propůjčeného bytu držitel krycí adresy konspirační přepážka, adresa kurýr, spojka průvodce, převaděč agent chodec	agenti dodávající cílové informace – informační agent, agent na místě, poziční agent	
význam tajného spolupracovníka versus jejich početnost	nejčetnější lidské zdroje, poskytující povšechné informace, střípky do mozaiky	méně četní příležitostní informátoři	unikátní agenti na místě, krtci, podstavy

Další možné aspekty třídění a kategorizace

Tajné spolupracovníky můžeme rozčlenit i podle několika dalších hledisek:

- podle toho, zda tajné službě poskytují informace a služby jednorázově či krátkodobě (v jednom zpravodajském případě, v jedné akci) nebo dlouhodobě (třeba postupně na celou řadu problémů),
- podle evoluce a dynamiky jejich vztahu ke službě,³⁶
- podle toho, zda jsou aktivní nebo dlouhodobě pasivní, tj. vyčkávající na určitou situaci,
- podle míry uvědomění své činnosti a hloubky vazby k tajné službě,
- podle toho, zda pracují samostatně nebo ve skupině,
- podle motivací, podle pracovitosti a kázně při plnění úkolů, podle svého krytí, podle způsobů pronikání do prostředí atd.

Nemá smysl zde pitvat všechny možné alternativy, zmíním jen několik specifických pojmenování:

- Agent, který byl v době studené války umístěn v nepřátelské cizině pod hlubokým krytím, se nazývá **spící**, zakonzervovaný nebo umrtvený **agent** (agent spáč, *agent-sleeper*, *stay-behind agent*; *r Schläfer*). Jeho úkolem bylo dokonale splynout s prostředím a vyčkávat (a to bez kontaktu a bez řízení svou službou) třeba i celá léta na pokyn k činnosti. Oživován

³⁶ Agent může například být nejprve *walk-in*, posléze krtkem a na závěr své dráhy defektorem. Vysvětlení termínů níže v textu.

měl být v případě válečného konfliktu či jiné krize, při které byly ochromeny tzv. „legalizované rozvědné prostředky“, rozuměj hlavně špioni z ambasad atd. Spící agent mohl obdržet za úkol i sabotážní činnost. Opakem spícího agenta je činný agent (něm. *r operative Agent*).

- Jakýmsi druhem spícího agenta je agent **perspektivní**, infiltrační (něm. *r Perspektivagent, Infiltrationsagent*), který je zverbován v naději, že postupnou kariérou se dočká, dopracuje či je vybrán na klíčové místo, kde bude získávat důležité informace. Během jeho kariéry se po něm – třeba i řadu let – neřádá žádná informační či jiná činnost.
- Agent použitý pouze k jedné (krátkodobé) akci se anglicky nazývá *mission agent*, též *one-shot agent*; působí-li sám, tj. bez týmu, je to *singleton agent*.
- Někdy se spolupracovník tajné službě nabídne sám, aniž by si jej ona služba předem opatrně vyhlédla (vytipovala). Označuje se jako **příchozí**, dobrovolník (**iniciativník**; *walk-in*; *r Selbstanbieter*; *доброжелатель (dobroželateľ)*). *Walk-ins* jsou pro zpravodajské služby – na rozdíl od předem vytipovaných a „poctivě zverbovaných“ agentů – z počátku zdrojem podezřelým; budí obavu, zda ve skutečnosti nejde o podstav protivníka, viz níže.
- Agent, který se rozhodne přeběhnout na druhou stranu, např. z obavy o vlastní bezpečnost, je tzv. **defektor**. Defektoři jsou střeženi, opatrováni a dlouhodobě vytěžováni.
- Z historie zpravodajských služeb jsou známi „agenti na volné noze“ (*free-lance agent*), či též „nezávislí“ agenti („*independent*“ *agent*). To jsou lidé, kteří se „udělali pro sebe“, obchodují s informacemi a předávají je třeba několika tajným službám, přičemž žádná ze služeb je fakticky neřídí. Někteří to dělají pro výdělek, jiní „jako životní poslání“.

Dubléri a podstavy – vysoká škola humintu

Ačkoli výraz *double agent* (*r. Doppelagent*; rusky *агент двойник, двурушник (agent dvójnik, dvurúšnik)*) lze doslovně přeložit jako „dvojitý agent“, je v české zpravodajské terminologii již několik desítek let zdomácněn termín anglický (nebo z angličtiny odvozený) – *double agent*, „dabl“, **dublér**. Doslovný český překlad svádí k nesprávnému pochopení jevu. Sousedství „dvojitý agent“ vede totiž k představě, že dotyčný nešťastník zraňuje obě strany;³⁷ české adjektivum „dvojitý“ budí pocit obojakosti, nepevnosti, rozkolísanosti...

Opravdový *double agent* je však terminus technicus: Je-li ve vlastní zemi odhalen agent protivníka, snaží se domácí tajná služba o jeho tzv. převerbování. Uspěje-li při převerbování, vznikne agent dublér a následuje náročná operace, zvaná **zpravodajská hra** (*deception game*)³⁸. Zpravodajská hra znamená sofistikované a pečlivě připravované klamání protivníka pomocí „převráceného“ jeho původního nástroje. *Double agent* byl původně nástrojem „strany A“ a po svém převerbování se stal nástrojem „strany B“, přičemž původní straně A svou oddanost pouze předstírá. Na tomto

³⁷ Ano, ve zpravodajské a kriminalistické praxi, ba i v běžném životě se hráči tohoto druhu objevují, ale to nejsou dubléři v pravém slova smyslu. Zcela nesprávný je překlad „dvojitý“ agent! Považuji za nejvhodnější se v češtině se při držet převzatého anglického výrazu **dublér**.

³⁸ Politici a novináři nepřesně používají označení *zpravodajská hra* jako obvinění svých blíže nejmenovaných protivníků z piklů a naznačují dlouhé prsty jakýchsi tajných služeb. Přitom jde o intriky v daném prostředí obvyklé a naznačené obvinění zpravodajských služeb je jen zastírací výmluva.

místě je účelné ocitovat Johnsona, 1987:³⁹

„Snad žádný termín není amatéry a nováčky tak nesprávně používán jako ‚double agent‘. ...
„Když se podíváte do slovníku, pravděpodobně tam najdete, že double agent je agent pracující
současně pro dvě služby. To ve vás vyvolá představu někoho,“ ... „kdo špehuje každého a in-
formace prodává tomu, kdo nejvíc zaplatí.“ ... „double agenti, jako ostatně všichni skuteční
agenti, jsou však v daném období ve skutečnosti řízení jen jednou stranou. Když řízení pana
A „přejde“ ze služby X na službu Y, znamená to, že služba Y provedla úspěšnou kontraroz-
vědňou operaci. ... „Základním ‚užitkem‘ z double agentů je udržování kontaktu (dotyku)
s nepřítelem.“

Dubléra, tedy agenta služby protivníka, který je domácí zpravodajskou službou odhalen a
převerbován („otočen“, *turned*), aby předstíraně pokračoval ve své tajné práci, lze v angličtině rov-
něž nazývat termínem **playback**.

Obtížný úkol cíleně infiltrovat do zájmového prostředí, tj. umístit v něm svého člověka, lze
splnit několika způsoby. Nejnáročnější, pomalý a nejistý způsob spočívá v přípravě zvláštního typu
agenta - tzv. **podstav**⁴⁰ (*dangle*⁴¹). Je to agent,⁴² který je takzvaně **vystaven** neboli **podstaven**, tj.
připraven a umístěn tak, aby protivníka zaujal, posléze jím byl zaměstnán nebo zverbován a poté
vykonával svoji tajnou práci, jsa tajně řízen svým původním zadavatelem. **Infiltrace, nasazení,**
penetration, se může provést buď **zavedením** – agent se v prostředí sám přímo nabídne, nebo **pod-**
stavením – agent-podstav čeká, až bude protivníkem osloven.

Cílem těchto riskantních a náročných operací je dostat agenta „na pozici“, *in-place*. Může jít
o státní aparát zahraničního protivníka, nebo o mafiánské sdružení či o konkurenční firmu.

Snem všech zpravodajských služeb je umístit (či získat agenta) přímo uvnitř ústředí zpravo-
dajské služby protivníka. Takovému agentu se říká agent **krtek**⁴³ (*mole*, též *penetration agent*;
něm. *r Maulwurf*; rusky přibližně snad агент внутренник (*agent vnútrennik*)). Dnes mezinárodně
užívaný termín „krtek“ pochází z románů Johna Le Carrého.⁴⁴

Po určité době náročné konspirace se jednoho dne situace „agent na pozici“ (či krtka nebo
dabléra) stane neúnosná. Je vyčerpán nebo se schyluje k jeho odhalení. Pak nezbude, než aby
uprchnul z místa svého působení ke svým novým pánům, a tím se stává **defektorem**.

Ale i ten, kdo přeběhne, může ve skutečnosti svou roli pouze předstírat, tj. podstav může se-

³⁹ Johnson, W. R., 1978, pp. 77-78.

⁴⁰ Výraz se občas - byť méně často - objevuje jako femininum, tedy „podstava“.

⁴¹ *Dangle* (návnada, vějička) je spíše hovorový než oficiální výraz pro „podstav“, tj. osobu chovající se tak, že „to im-
plikuje, že chce být zverbována“.

⁴² V roli podstavu je myslitelný nejen agent-tajný spolupracovník, ale rovněž i kmenový příslušník, vybavený sofistiko-
vanou legendou. Rovněž jím může být příslušník policie - policejní agent (*undercover*).

⁴³ Znamé jsou případy sovětských/ruských krtků: Kima Philbyho v britské rozvědce let čtyřicátých a padesátých, či
Aldriche Amese v CIA, odhaleného v polovině let devadesátých. V roce 2001 byl odhalen krtek Hanssen v FBI. Hans-
sen byl *Special Agent* a byl zverbován Sověty/Rusy jako jejich agent. Jedna osoba tak naplnila oba hlavní významy
slova.

⁴⁴ Becket, 1987: heslo *Mole*, p. 129: „A high-level penetration agent who can give the innermost secrets of an intelli-
gence service to its enemy.“ Z úvodu díla: „Britský romanopisec John le Carré v roce 1974 vyslal svého neúnavného
zpravodajského důstojníka George Smileyho pátrat po sovětském agentovi, který pronikl do britské zpravodajské služ-
by. Le Carré nazval tohoto agenta krtkem. Výraz se stal široce oblíbeným, i uvnitř zpravodajské komunity. Důstojníci
jej přijali za vlastní.“ „Walter Pforzheimer, penzionovaný legislativce a význačný ‚zpravodajský bibliofil‘, později
vyšťáral, že“... „le Carré ve skutečnosti použil termín 350 let starý. Francis Bacon v roce 1622 napsal v životopise krále
Jindřicha VII.: (dobovým pravopisem) ‚*Hee was careful and liberall to obtaine good Intelligence from all parts abroad.*
He had such Moles perpetually working and casting to undermine him.“

hrát úlohu falešného defektora. CIA⁴⁵ se v jistém období studené války takoveto sovětské vějičky velmi obávala.

„Divoká karta“

Tajným službám nešlo a nejde v některých případech o pouhé získání utajené informace, nýbrž měly (a mají) zájem události či zájmové prostředí **ovlivnit**, a to někdy velmi aktivně.

Odtud obliba tzv. **vlivových agentů** (*agent of influence*; *r Einflussagent*; агент по влиянию (*agent po vlijaniju*)), které sovětská KGB naverbovala v prostředí politiků, novinářů a jiných osobností s veřejným a názorotvorným vlivem. Tito agenti neměli za úkol přinášet utajené informace, ale okolní prostředí aktivně ovlivňovat a šířit v něm dezinformace.

Tajné služby a politické policie nedemokratických států využívaly a využívají **agentů provokatérů** (*provocation agent, provocateur*; franc. *agent provocateur*; něm. *r Agent Provocateur, r Lockspitzel, náhončí*; rus. агент провокатор (*agent provokátor*)). V češtině má výraz „provokatér“ hodně ošklivou konotaci. Nejčastěji se jím míní člověk vyslaný (nasazený) do zájmového prostředí, který skupinu lidí, do níž se vloudil, **přiměje spáchat** (nebo dokonat) trestný čin. Agent provokatér např. přiměje skupinu lidí k činnostem, jež si přeje její protivník (třeba tajná policie), což pak zdůvodní následné represálie. Velmi smutně tím proslula KGB, v padesátých letech i československá StB.

V angličtině řada autorů, a zvláště výrazně Johnson (1987)⁴⁶ používá pro výše popsaný institut podstavu (vějičky, hry, infiltrace) termín *provocation*; překládat toto použití přímočarým českým „provokace“ je podle mého soudu zavádějící. Anglické *provocation* nemá tak negativní obsah ani přidružené konotace jako je má jeho český protějšek.⁴⁷

V dnešních evropských zákonných úpravách činnosti policií a tajných služeb se institut „provokování“ rovněž objevuje. V souladu s dnešním pojetím právního státu je ale vyloučeno, aby provokující agenti někoho přiměli **spáchat trestný čin, který on sám původně nezamýšlel**. Proto zmíněné právní úpravy omezují jejich konání jen na situace typu „předstíraný převod“ (například vystupovat v roli zájemce o drogy, zbraně, utajované písemnosti...), a tedy na úlohu „jen“ dokumentovat dokonané, předem zamýšlené jednání. V USA je problematika tzv. *sting operations* chápána odlišně; tam je myslitelné za jistých okolností – byť za pečlivého právního dozoru – podezíranou osobu i „svádět“.

Za horké i studené války provozovali své poslání agenti-sabotéři (diverzanti) (*sabotage agent, saboteur*; angličtina zná i termíny *covert-action agent* a *destabilization agent*).

Sítě

Množina všech tajných spolupracovníků tajné služby (či jisté její části) se rusky a česky nazývá **agentura** (agenturní síť; агентурная сеть (*agentúrnaja set'*)). Je-li vytvořena skupina spolupracujících agentů, agenturní síť (*agent network*; агентурная группа (*agentúrnaja grupa*)), může ji řídit nejen zpravodajský důstojník (= kmenový příslušník), ale za jistých okolností též pověřený

⁴⁵ Zvláště šéf kontrašpionáže James Jesus Angleton.

⁴⁶ Johnson, W. R., 1987, p. 83.

⁴⁷ *Provocation agent* je tedy do češtiny lépe přeložit jako „podstav“, nebo „infiltrátor“.

zkušený tajný spolupracovník, zvaný (agent) **rezident** (*principal agent* (v USA), *head agent* (v Británii); *резидент* (*reziděnt*)).

V češtině a ruštině (a termín pronikl i do angličtiny) má ale slovo „rezident“ ještě další význam. V praxi komunistických rozvědek (u nás I. správy FMV) se rezidentem nazýval šéf ostatních příslušníků utajeně v dané cizí zemi působících. Tak např. rezident řídící tzv. legální rezidenturu šéfoval pracovníkům rozvědky, kteří působili pod diplomatickým nebo obdobným krytím na zastupitelském úřadu. Rezident je tedy v tomto významu druh služební řídicí funkce. Odpovídá např. americké služební funkci *chief of station*.

Dovětek: agenti StB a SD

Definice druhů tajných spolupracovníků se v československé **Státní bezpečnosti** v průběhu let 1948-1989 měnily. Podrobně je to popsáno v obecně dostupných pramenech, zejména v publikacích Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu, na které odkazují.⁴⁸ Proto zde podám jen velmi stručný přehled stavu v sedmdesátých a osmdesátých letech. Základním typem byl **agent** (označovaný A, dříve TS) – osoba odpovídající svým typem dnešním standardům výše popsaného „pravého agenta“, ale s jedním diametrálním rozdílem: zhusta pracoval z donucení a ze strachu. Mimořádně důležití agenti se stali **rezidenty** (R); vedli malou síť dalších agentů. Spolupracovníkem nižšího typu byli **důvěrníci** (D, před rokem 1972 nazývaní informátoři); mezi nimi byli jak lidé poskytující jen podružné pomocné informace, tak i osoby ochotně spolupracující z ideových pohnutek. Dalším typem byl například **držitel propůjčeného bytu**.

Rozvědná služba československého komunistického režimu (I. hlavní správa) užívala termín **agent** pro vědomě spolupracující zverbované cizince; spolupracovníkem nižšího typu mezi cizinci byl **důvěrný styk**. Pro občana ČSSR, který s rozvědkou utajeně spolupracoval, používala termín **ideový spolupracovník**; spolupracovníkem nižšího typu mezi občany ČSSR byl **důvěrník**.

Všechny shora uvedené kategorie tajných spolupracovníků byly evidovány a zapisovány do tzv. registrů svazků. StB dále používala termín **styk** pro osoby dodávající méně závažné informace, získávané vyzvídáním; každý operatívec měl svou „stykovou bázi“ - množinu zdrojů nižší kategorie, včetně svých osobních známých; ta nebyla evidována.

Nacistická **Bezpečnostní služba SS** (Sicherheitdienst, SD) vznikla v roce 1931 jako stranická kontrarozvědka a postupně se vyvinula v mocnou součást potlačovatelského aparátu Třetí říše. SD využívala široký okruh agentů, dělených do čtyř kategorií, označených římskými číslicemi.⁴⁹ V první byli agenti „V“, tj. *Vertrauenleute* (důvěryhodní), kteří se stali informátory SD z ideových pohnutek a předkládali systematické zprávy o úseku, který byl jejich činnosti vymezen. Ve druhé byli agenti „Z“, tj. *Zubringerleute* (donašeči), důvěryhodní lidé, kteří podávali zprávy o zájmových tématech nikoliv pravidelně, nýbrž v případě potřeby. Ve třetí byli agenti „H“, tj. *Helfer* (pomocníci), kteří nepožívali plné důvěry a zprávy podávali případ od případu. Tito spolupracovali s SD

⁴⁸ Gula, M., 1994, *Securitas Imperii*, Sv. I, s. 6–17. Vališ, Z., 1994, *Securitas Imperii*, Sv. II, s. 330–333. Žáček, P., 2001, s. 27–51.

⁴⁹ Macek, P. a Uhlíř, L., 2001, s. 17.

z osobních pohnutek, jako je pomsta, závist apod., nikoliv z pohnutek ideových. Ve čtvrté byli agenti „U“, tj. *Unzuverlässige* (nespolehliví), kteří byli nedůvěryhodní a politicky nespolehliví. Ke spolupráci s SD byli donuceni a zůstávali pod dozorem.

Doporučená a zde použitá literatura o zpravodajství

Attorney General's Guidelines Regarding the Use of Confidential Human Sources, The, December 2006, dostupné na adrese <http://www.fas.org/irp/agency/doj/fbi/chs-guidelines.pdf>.

Becket, Henry S. A., 1987, „The Dictionary of Espionage: Spookspeak into English”, Dell Publishing Co., Inc., New York, NY.

Gula, Marián, 1994, „Vývoj typů spolupracovníků kontrarozvědky StB ve směrnicích pro agenturní práci, Securitas Imperii, Sv. I, s. 6–17.

Herman, Michael, 1996, „Intelligence in Peace and War”, Cambridge University Press, Cambridge (UK), published with association with the Royal Institute of International Affairs.

Churaň, Milan a kolektiv, 2000, „Encyklopedie špionáže. Ze zákulisí tajných služeb, zejména Státní bezpečnosti“, 2. revidované vydání, Libri, Praha.

Johnson, William R., 1987, „Thwarting enemies at home and abroad: How to be a counterintelligence officer“, Stone Trail Press, Bethesda, Maryland.

Jones, Susan et alii, 1993, „Internationales Geheimdienst-Lexikon“, Lexikographisches Institut (prof. Dieter Bähr), Berlin.

Macek, Pavel a Uhlíř, Lubomír, 2001, „Dějiny policie a četnictva III., Protektorát Čechy a Morava a Slovenský stát (1939-1945)“, vyd. Themis, Praha, 230 stran.

Moravec, František, 1977, „Špión, jemuž nevěřili“, po autorově smrti uspořádala Hana Moravcová-Disherová v r. 1976, poprvé vyšlo v r. 1977 v 68 Publishers, Toronto. Po roce 1989 několik českých vydání.

Rapp, Burt, 1989, „Deep Cover: Police Intelligence Operations“, Paladin Press, Colorado.

Vališ, Zdeněk, 1994, „Ad: Vývoj typů spolupracovníků kontrarozvědky StB ve směrnicích pro agenturní práci“, Securitas Imperii, Sv. II, s. 330–333.

Žáček, Pavel, 2001, „Přísně tajné (Odhalená fakta o činnosti StB) (Státní bezpečnost za normalizace – Vybrané směrnice a metodické pokyny politické policie z let 1978–1989)“, Votobia, Praha, 272 stran.